

Laczó Ferenc

A ZSIDÓ VALLÁSI HAGYOMÁNY ÚJRAFELFEDEZÉSÉNEK
ANTROPOLÓGIÁJA

Vincze Kata Zsófia: *Visszatérők a tradícióhoz. Elszakadás a zsidó hagyománytól és a báál tsuvá jelenség kérdései a rendszerváltás utáni Budapesten*. L'Harmattan, Budapest, 2009, 262 oldal, 2600 Ft

Vincze Kata Zsófia résztvevő megfigyelést alkalmazó, 2000 és 2005 között lefolytatott kutatáson alapuló kultúranropológiai könyve „a zsidó valláshoz, a tradicionális életvitelhez való visszatérés jelenkori jelenségét, az e köré szerveződő történeteket, [és] ezek háttereit” járja körül (7).¹ A *báál tsuvá*-, azaz visszatérő-jelenség² megértéséhez a szerző egyebek mellett 202 egyéni esetet kérdőívek kitöltetése által vizsgált meg,³ és 50 visszatérés-történetet boncolgató, általa lebonyolított mélyinterjút („lazán strukturált irányított beszélgetést”) is felhasznált forrásként (15). Konkrétában, a *Visszatérők a tradícióhoz* fókuszában a (Soá utáni) ún. harmadik, a rendszerváltás folyamatát fiatalon megélt generáció tagjainak a zsidó hagyományokhoz önkéntes elhatározás alapján végrehajtott, bár szervezett (*outreach*)⁴ programok által elősegített visszatérése áll.

A *Budapesti visszatérés-történetek* című kulcsfejezet közös motívumokat és gyakran ismétlődő problémákat vesz számba, melyek az e történeteket meghatározó makrostruktúrára vetnek fényt (121). Ez egyben azt is jelenti, hogy Vincze figyelme nem egyéni sorsokra irányul, és egyedi közegek irodalmias stílusú, érzékletesebb leírásaira is hiába számíthatunk: a szöveg mindvégig meglehetősen absztrakt és reflexív szinten marad. A könyv lapjain Vincze elismerésre méltóan kifinomult elemzői vénája dominál, ami sajnos némileg az olvassmányosság rovására is megy.

¹ A könyv Vincze az ELTE Néprajztudományi Doktori Iskolának keretében 2006 novemberében megvédett doktori disszertációján alapul, szövege 2005-ben készült (erre utalnak az internetes honlapok letöltésének Vincze által megadott időpontjai is). Nem pontosan értem, miért csak most, 2009-ben került sor a szöveg kiadására. E késedelemnek aligha lehet oka a szerkesztői munka alapossága, mivel a lábjegyzetekben sok sajtóhibát fedeztem fel – van olyan lábjegyzet is, ahol kapásból hármat.

² Miközben a *hálákhá* által megszabott anyagi zsidó származást érvényesnek fogadja el, Vincze minimalista meghatározása alapján visszatérőnek számít mindenki, akik „akár egy tradícióelemmel többet tartanak szüleiknél”. Ilyen értelemben a fiatalabb zsidó generáció 20–21%-a nevezhető visszatérőnek, igaz közülük is csak kb. 10% számítható vallásosnak (182).

³ „24 reform, 24 Chábád Lubovicshoz tartozó, 38 hagyományos ortodox, 35 modern ortodox, 60 neológ, 2 szatmári, 1 belzi, 11 olyan neológ, aki ma ortodoxnak mondható életvitelt él, 7 olyan személy, aki semmilyen szempontból nem kapcsolódik semmilyen irányzathoz” (54). Köztük Vincze összesen 24 betérőt talált (122), bár sok esetben voltaképpen bizonytalan a származás és így eleve kérdéses a *báál tsuvá* státusa is (127).

⁴ Az *outreach* vallásos intézmények vagy személyek által szervezett program, melynek célja a vallástalanokkal való kapcsolatteremtés, majd a vallási rítusokba való bekapcsolásuk (25). Az *outreach* nem térítés, inkább zsidó származású fiatalok „elérése és visszatérítése” (11).

A visszatérők részletesen feltárt történeteinek a rendszerváltozáshoz köthető, a magyar zsidók önképét és a zsidóság magyarországi megnyilvánulási formáit alapvetően érintő változások az újfajta vallásosság és az etnikai reneszánsz kortárs jelenségeivel együtt, sőt helyenként kifejezetten összegabalyodva érhetők tetten (51). A zsidó vallási visszatérést épp az különbözteti meg a sok szempontból párhuzamos vallási megújulási hullámtól, hogy egyben olyan „etnikai visszatérés” is, „amely a genealógiai származáshoz, az etnikai csoport történelméhez, irodalmához, kultúrájához is szorosan kötődik” (198).

Mivel e visszatérésnek nevezett folyamat valójában csak ritkán jelenthetett családi emlékezetben még élő, gyakorlott hagyományokhoz való visszatalálást, a visszatérés kifejezés „korántsem szó szerint értendő” (181),⁵ ezért Vincze helyesen hangsúlyozza az intellektuális kíváncsiság és a nem csekély erőfeszítést igénylő beletanulás különleges szerepét. Mivel e fiatalok zsidó vallásos identitása szerzett, s új életformájuk is választás eredményének tekinthető, a szilárd identitás valamint az otthonos hely keresésének folyamata sokak esetében nem lezárt: a különböző vallásos csoportok közötti fluktuáció igen jelentős, és lehetőségként a vallásos zsidóságból való kilépés opciója is fennáll, bár nem gyakran valósul meg (177).

A beletanulás jelentőségének kellő hangsúlyozása mellett Vincze könyve ambicionálja az elsajátított, a vallási közösségek által propagált elméletek kritikus összehasonlítását a megtanultak valós alkalmazási módjával is. Közismert, hogy a zsidó vallás esetén a hittenél alapvetőbb jelentőségű a vallás gyakorlása, ami (a Szim Salom reformközösség koncepcióját leszámítva) egyet jelent a törvénykövető életmód pártolásával, a vallási irányzatokat pedig többek között a deklarált szigorúság és az elvárt obszervancia fokozatai szerint is meg lehet különböztetni (21). Ez egyben azt is jelenti, hogy minél ortodoxabb a közeg, annál kevesebbeknek jár ki a *báál tsvá* státusa – Vincze idéz olyan véleményt, mely szerint a visszatérő fiatalok száma 1000–1500, és olyat is, mely szerint összesen is csak 10–15 igazán vallásos család van Budapesten (155 [199. jegyzet]). A vallásos gyakorlat elterjedtségét érzékeltetendő: Vincze hagyományörzőbb közösségekben végzett kutatása szerint 202 személy közül 114 megtartja, 50 pedig „szimbolikusan” tartja a szombatot (150). Elmélet és gyakorlat összevetése már csak azért is különösen releváns, mert a szerző által vizsgált közeg jórészt értelmiségi háttérű, felsőfokú végzettségű egyénekből

⁵ A könyv egy pontján kijelenti, hogy a „visszahozás, visszatanulás, visszatérés voltaképpen megteremtése, újrakonstruálása egy régi-új zsidó hagyománynak” (48). A hazai hagyományhoz való kapcsolódási kísérletek mellett lehet még szövegből tanult vagy kulturális import következménye is (185). A közvetlenül hozzáférhető családi hagyományok hiánya azért is kiemelendő, mivel „a zsidó vallási élet legfontosabb gyakorlótere a családi közeg”. A kommunista rendszer idején apró közösségeket alkottak az országban maradó, vallásukat gyakorló hagyományörzők. Sőt „az 1980-as évekre túlnyomó többségükben a hetven éven felüli zsidók alkották a vallásos réteget” (35). Ráadásul a zsidó ügyek nagyfokú „külsődleges” tabusítása egybeesett a zsidó identitás belső tabusításának korszakával, ami egyrészt a család-történeti folytonosság megszakadását indukálta – bár a leplezési kísérletek és a stigmatizáltság félig-meddig tudatos percepciója éppenséggel fenntarthatta és sok esetben fenn is tartotta a csoportkohéziót (37–39). Vincze ugyan idézi az ún. második generáció „marginális/másodlagos”, traumatizált zsidó identitásával kapcsolatos nézeteket (41, 127), könyve azonban sajnos nem fordít komoly figyelmet e generáció 1989 utáni identitásválasztásaira, tagjainak az újfajta jelenségekre, elsősorban a zsidó identitás pozitív tartalmakkal való feltöltésének kísérleteire adott válaszáira.

áll, akik számára a tanulás és a megismerés adott esetben fontosabbnak tűnhet, mint a kritikátlan alkalmazás (141). Ennek egyik következménye, hogy kialakult Budapesten „egy úgynevezett kulturális vagy intellektuális báál tsuvá réteg is” (150).

A közelmúlt fejleményeit Vincze kifejezetten józanul ítéli meg, amikor kijelenti, hogy „mind a „zsidó reneszánsz”, mind a kelet-európai zsidó hanyatlás, kihalás „túlzó vagy hamis képet festő címke” (50). Következtetése szerint ami a zsidó vallási hagyományok újjáéledése terén Magyarországon zajlik, „az legfeljebb ideiglenes hullámokban jelentkező *jelenségnek* tekinthető és nem mozgalomnak” (119). Bár újszerűek a szervezeti struktúrák, az *outreach* próbálkozások és ezek nyilvánosságra kerülő tartalmai, a visszatérők figyelemreméltó, de összességében mérsékelt mennyiségi növekedését figyelhetjük meg (lásd a 194. oldalon bemutatott számadatokat, melyek szerint az öt irányzat zsinagógáiban összesen 515-775 ember jelenik meg egy átlagos szombaton). Sőt a vallásos réteg mennyiségi növekedése is csak rövid ideig volt egyértelmű: „1995-től a közösségek alapozgása lényegileg nem változott, mondhatni stagnálás figyelhető meg a lemorzsolódás és bekapcsolódás tekintetében” (179), így az újabb irányzatokat (amilyen a modern ortodox, a lubavicsi haszid és a reform – lásd lentebb) továbbra is „voltaképpen vezetőségük, szervezőik tartják életben” (194). Vincze megítélése szerint „egyszerűbb a zsidó civil szervezetek, a kulturális fórumok pezsgéséről, szerveződéseiről beszélni, mint a vallási közösségi élet tömeges fellendüléséről” (118).⁶ Az egyik központi jelentőségű fejlemény 1989 óta pont az identitás-opciók kiszélesedése: bár úgy tűnik, a zsidóság vallási csoportként való felfogása őrzi magyarországi predomanciáját, a szekuláris, kulturális és cionista koncepcióknak is megvannak az aktív ágensei (51), bár köztük fontos összekötő kapcsot jelenthet, hogy „többnyire mind a vallásos, mind a szekuláris zsidó intézmények a diszsimulációt támogatják”, igaz, eltérő mértékben és formában (168).⁷

A visszatérés-történeteket Vincze kritikusan és együttesen vizsgálja. Nyelvi és tartalmi elemzésük során több figyelemreméltó következtetést is levon. Egyrészt felfedi, hogy e történetek alapvetően nem spirituális jellegűek, a hit kérdése eleve ritkán kerül szóba, az első találkozásokról, felismerésekről szóló elbeszélések ellenben gyakorta utalnak a zsidó etnicitásra (131).⁸ Másrészt rávilágít, hogy a visszatérés körülményei sokszor meglehetősen esetlegesek, bár rendszerint kötődnek személyes ismerősökhöz, *outreach* szervezetekkel való kapcsolatokhoz és/vagy családi események vallási rítusaihoz (137, 140). Harmadrészt, Vincze románc-szerű történetmondást és olykor markánsan etnocentrikus diskurzust vél felfedezni bennük (195). A szerző szerint ezen újonnan létrejövő „nagy zsidó faluközösséget” „elsősorban a nem zsidó többségi társadalomtól való megkülönböztetetheőség, másodsorban pedig a belső *konfliktusok* többféle kommuni-

⁶ Az idézet mondat is magában foglal egyet Vincze olykor határozottan angolosnak ható kifejezéseiből (easier to talk of sth mint „egyszerűbb valamiről beszélni”).

⁷ A *báál tsuvá* értékrendszerben „a diaszpóra demográfiájának csorbulása veszít a vallásos élet minőségével való rivalizálásban”, a budapesti vallásos zsidó fiatalok nem emlegetnek kisebbségi missziót (172).

⁸ A zsidóság esetében etnicitás és vallás szétválasztása bonyolult feladat. Végül Vincze Kata Zsófia is arra a következtetésre jut, hogy „A valláshoz való visszatérést voltaképpen a zsidóként való identifikáció első lépésén keresztül elsősorban »etnikai visszatérésnek« értelmezem, amelyben a vallásos és etnikai aspektusokat ritkán lehet vegytisztán elválasztani vagy azonosítani” (196).

kációs rétegben és csatornáján működtetett hálója” teremti meg (14). Sőt egy ponton úgy fogalmaz, hogy a felvett zsidó identitás „sokszor éppen antiszemita sztereotípiákból”, „átfordított előítéletekből” építkezik (125).

A *Visszatérők a tradícióhoz* azonban nemcsak e szűkebben vett, antropológiai módszerekkel vizsgált témának nyújtja páratlanul gazdag feldolgozását,⁹ hanem a történelmi és tudományos előzményeket (29–43, 55–58)¹⁰ és az egymással versengő zsidó vallási szervezeteket és sokrétű kortárs intézményi kezdeményezéseket (46–48) is értő módon mutatja be. E két, a kutatást bevezető, de önmagában is megálló nagyfejezet együttesen a könyv közel felét teszi ki. Vincze külön tárgyalja az öt magyar zsidó vallási irányzat elveit, egymáshoz fűződő viszonyaikat és kiváltképp (a könyv tematikája szempontjából központi jelentőségű) *outreach* gyakorlatukat. Oldalakat szentel a Kazinczy utcai központú, heterogén összetételű, a nyilvános hagyománytiszteletet legszigorúbban elváró ortodoxoknak; a Visegrádi utcai zsinagógában működő, tagjait tekintve többségében harmincas, egyedülálló értelmiségiek alkotta, intézményi helyzetüket tekintve ortodoxoknak számító, de több szempontból markánsan megkülönböztethető modern ortodoxoknak; a „szimbolikus tradícióörzőknek” nevezett, legnépesebb és viszonylag kontinuos tagságú, ugyanakkor lazán szervezett neológoknak; a „messze a legerősebb” *outreach* politikát folytató, ellentmondásos érzelmeket kiváltó lubavicsi haszidoknak (87); és a Magyarországon újszerűnek ható, a törvénytiszteletük vélt elégtelensége miatt elutasított, az elfogadásért küzdő Szim Salom reformközösségnek (58–112).¹¹ Ugyanakkor Vincze azt is megjegyzi, hogy mivel ezen irányzatokat egy-egy személy testesíti meg Budapesten, a személyi szimpátiákhoz képest az irányzatok konceptuális alapjai nem túl lényegesek (100). Bár e belső differenciálódásról szóló oldalakat kifejezetten informatívnak és kiegyensúlyozottnak érzem, *A visszatérés helyei* című fejezet összességében mégis némi csalódást okoz, ugyanis irányzatbemutatása főként sok könnyen, a világhálón is elérhető dokumentum idézéséből vagy összefoglalásából áll, ezekhez képesti plusz tudást csak ritkán nyújt. Ilyen ritka kivétel például a Chábád pedagógiai *outreach* módszereiről írt érdekfeszítő rész (81–87). Azt hiszem, nyugodtan kijelenthető, hogy az irányzatok bennfentes ismerői nagyrészt átugorhatják ezt a hosszú fejezetet – miközben a témában kevésbé jártasak számára hasznos és megbízható kalauzolóást nyújt majd.

Összességében elmondható, hogy a *Visszatérők a tradícióhoz* elsődleges témáján, a valláshoz visszatérő zsidóság társadalmi mozgásán, változási dinamikáján, identitásképződé-

⁹ Papp Richárd korábban végzett, könyv alakban szintén megjelent kutatása említendő (PAPP Richárd: *Van-e zsidó reneszánsz?*, Múlt és Jövő, Budapest, 2005), bár Vincze jóval átfogóbb és tágabb tematikájú művet készített. Vincze Kata Zsófia Papp Richárd Bethlen téri közösséggel kapcsolatos konkrét nézeteit is vitatja (49).

¹⁰ Bár határozottan sematikusnak érzem meglátását, mely szerint „a zsidóságnak (mint etnikai csoport-identitásnak) a tudományos beszédből, történelemből, közéletből, kultúrából való kiiktatódását, amely a zsidók magyarországi emancipációjától, a második világháború cezuráján keresztül az 1980-as évek közepéig tartott” (182).

¹¹ A függelékben közölt kerekasztal-beszélgetés által vezetett személyiségek gondolatai révén még mélyebben ismerhetjük meg ezen irányzatokat és viszonyaikat (223–252). Úgy gondolom, az előszöveg szó szerinti (és az idegen szavak esetén hiányos) közlése helyett érdelmesebb lett volna megszerkesztett változatot közölni.

sén túl a jelenség előzményeit és okait, valamint formális és informális környezetét is tárgyalja, így a magyar rendszerváltozás korának és generációjának egyik fontos történetét átfogó módon mutatja be. A könyv beszédmódja szofisztikált, érzésem szerint néhol kicsit tudományoskodó (ami egy doktori disszertáció esetében kétségkívül bocsánatos bűn), de ennek ellenére remélhetőleg az antropológusok közösségén túl is sokan forgatják majd. A kötet lapjain a szerző utal arra a szokatlan körülményre, hogy kutatásának alanyai nem ritkán mély ismerői a velük foglalkozó, rájuk vonatkozó társadalomtudományos irodalomnak, így ez esetben az is elképzelhető, hogy e könyv is hatással lesz a bemutatott és elemzett történet további fejleményeire. Ezt Vincze Kata Zsófia alapvetően kritikai, ugyanakkor jóindulatúan mérlegelő megközelítésmódja, kutatásának részletessége és precizitása, valamint túlzásokat kerülő konklúziói okán csak remélni tudjuk.

Ostia